

Architektoniczna dominanta sakralna kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie

dr hab. inż. arch.
MIROSŁAW BOGDAN, PROF. PO
Politechnika Opolska
Wydział Budownictwa i Architektury
ORCID: 0000-0001-6078-6576

Artykuł przedstawia obraz posoborowej architektury sakralnej kościoła Matki Bożej Częstochowskiej wzniesionego jednocześnie z kompleksem sakralnym w Knurowie w latach 1980–1986 według projektu prof. arch. Adama Lisika.

Architektura kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie (projekt 1979–1981, realizacja 1980–1986) jest projektem charakterystycznym i jednocześnie dziełem podkreślającym znaczenie symbolicznego formalizmu w architekturze sakralnej. Profesor Adam Lisik, związany naukowo oraz dydaktycznie z Wydziałem Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, jest twórcą ponad trzydziestu obiektów sakralnych. Tymczasem dla zrozumienia twórczej roli tego artysty obowiązkowe jest wyróżnienie co najmniej sześciu projektów oprócz kościoła w Knurowie. Z projektów realizowanych później niż kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie należy wymienić m.in. kościół w Szczękowicach (projekt

1881, realizacja 1983–1993), kościół w Czechowicach-Ligocie-Miliardowicach (projekt 1982, realizacja 1983–1988), kościół w Ławkach koło Mysłowic (projekt 1987, realizacja 1988–1994), kościół w Mysłowicach – miasto Wielka Skotnica (projekt 1988–1993, realizacja 1988–2005), kościół w Świdniku (współpraca: Elżbieta Widziszowska, projekt 2004–2006, realizacja 2006–2010) oraz kościół Miłosierdzia Bożego w Gliwicach (projekt 2001–2004, realizacja 2003–2015).

Kompozycja kościoła w Knurowie jest oryginalnym artystycznym przedsięwzięciem dokumentującym syntezę planu i uplastycznienia każdej strefy przestrzennej zorganizowanej powyżej jego rysunku. Prezentuje to architektoniczna forma obiektu kościoła zor-

ganizowana z kompleksem sakralnym na zasadzie organicznej przynależności. Dotyczy to świątyni wyróżniającej się planem i formą w obliczu innych koncepcji architektonicznych Adama Lisika.

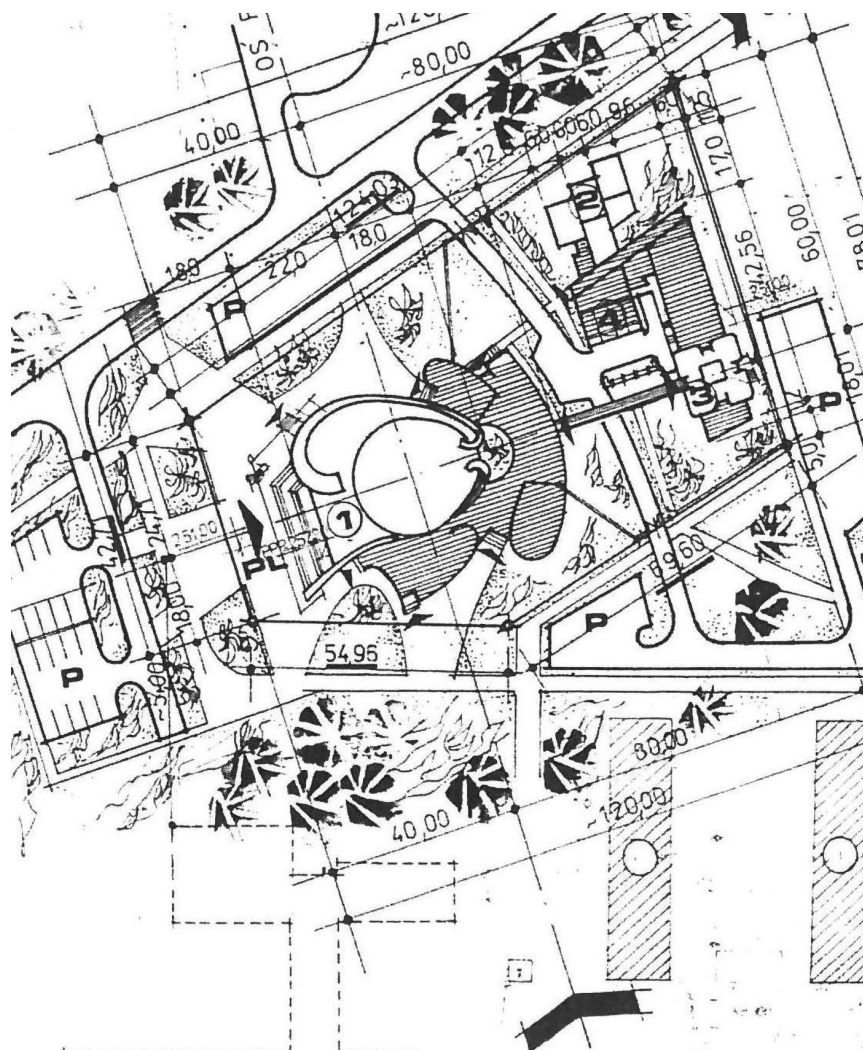
Architekt we wszystkich swoich realizacjach kościelnych podkreśla zasadę koniecznej obecności tabernakulum w strefie Liturgii Eucharystii. W Knurowie zostało to podkreślone w sposób szczególny, gdyż tabernakulum istniejące w prezbiterium na zakończeniu głównej osi układu *sacrum* zaświadcza swoją obecność poprzez kompozycję całej formy architektonicznej świątyni. Służy temu wysokościowe narastanie formy i stopniowe zwiększanie wysokości wnętrza na drodze prowadzącej od strefy głównego wejścia do tabernakulum poprzedzonym na osi głównej ołtarzem.

Podobną zasadę, ale wypowiedzianą za pomocą innej formy architektonicznej, odnajdujemy w kościele św. Anny w Gliwicach w dzielnicy Łabędy. Kompozycja wzniesionej w latach 1984–1990 świątyni (architekci: Andrzej Klimczuk, Jacek Mistur, Barbara Jękot) naprowadza wewnątrz do strefy Liturgii Eucharystii osiowo zwieńczonej przez tabernakulum, gdy jest to strefa najwyższa w całym układzie kompozycyjnym (fot. 1.).

Autor niniejszego artykułu odnajduje w podobnym zabiegu formalnym podkreślenie rangi potrydenckiego umiejscowienia tabernakulum, gdy przewyższając menşe ołtarza głównego, stanowiło ono zwieńczenie prezbiterium. Służyło to i służy zawsze aktualnej funkcji jego eksponowania oraz uhonorowania jako obiektu widocznego z największej części wnętrza kościoła. Szafka przechowująca Komunię Świętą, stanowiąca kompozycyjne zwieńczenie układu sakralnego, a tak się dzieje w Knurowie, dotyczy tymczasem dopiero trzeciego, niewuwzględnionego

Fot. 1. Kościół św. Anny w Gliwicach (1984–1990). Elewacja boczna świątyni prezentująca wysokościowe narastanie formy, aby zbudować architektoniczne dzwonicowe zwieńczenie strefy Liturgii Eucharystii, oświetlonej wertykalnie światłem dziennym

Rys. 1. Kościół w Knurowie. Projekt zagospodarowania terenu: 1) kościół, 2) klasy katechetyczne, 3) probostwo, 4) strefa pomocnicza probostwa; źródło: rys. Adam Lisik [11, s. 58]

w Ogólnym Wprowadzeniu do Mszału Rzymskiego, sposobu ekspozycji tabernakulum w posoborowym wnętrzu sakralnym.

Wspomniany dokument (OWMR) w rozporządzeniu nr 276 głównie zaleca umiejscowienie tabernakulum w kaplicy, która może być różnie usytuowana w kościele. Dotyczy to kaplicy w pobliżu strefy Liturgii Eucharystii lub w innym miejscu otwartym całkowicie lub wydzielonym z wnętrza. To samo rozporządzenie jako drugi sposób umiejscowienia tabernakulum zaleca jego usytuowanie na innym ołtarzu niż ten, przy którym jest odprawiana msza święta [1]. Szczególnie odnalazło to zastosowanie w zabytkowych kościołach odnawianych liturgicznie, gdy ich wnętrza eksponują więcej niż jeden ołtarz związany wizualnie ze strefą nawową.

Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego, zalecając umiejscowienie tabernakulum poza strefą Liturgii Eucharystii, honoruje jego indywidualną obecność we wnętrzu sakralnym. Dzieje się to przy jego jednoczesnej funkcjonalnej komunikatywności względem ołtarza i miejsca rozdzielania Komu-

nii Świętej. Ostatni aspekt występuje czytelnie w kościele Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Nie zaprzecza temu instrukcja *Eucharisticum Misterium*, gdy w zarządzeniu nr 52 (1967) zaleca obowiązkowe umiejscowienie tylko jednego tabernakulum we wnętrzu sakralnym. Dotyczy to tabernakulum mocnego, nieprzeźroczystego, wykluczającego niebezpieczeństwo profanacji [2]. Jego obecność według kanonu 940 Kodeksu Prawa Kanonicznego (1983) powinna być oznaczona wieczną lampką [3].

Gdy tabernakulum odnajduje swoje miejsce jako piękne zwieńczenie układu sakralnego tuż za ołtarzem posoborowym, podobne rozwiązanie, szczególnie w pierwszym okresie po Vaticanum II, stało się niezrozumiałe dla pewnej grupy wierzącej społeczności. Dotyczy to posoborowej możliwości odprawiania mszy świętej przy ołtarzu, gdy ksiądz, jako ten zwrócony w stronę ludu podczas celebracji, przez cały czas jest odwrócony plecami do tabernakulum.

Mimo wszystko, uwzględniając historyczny zwyczaj przyklęknięcia przed taber-

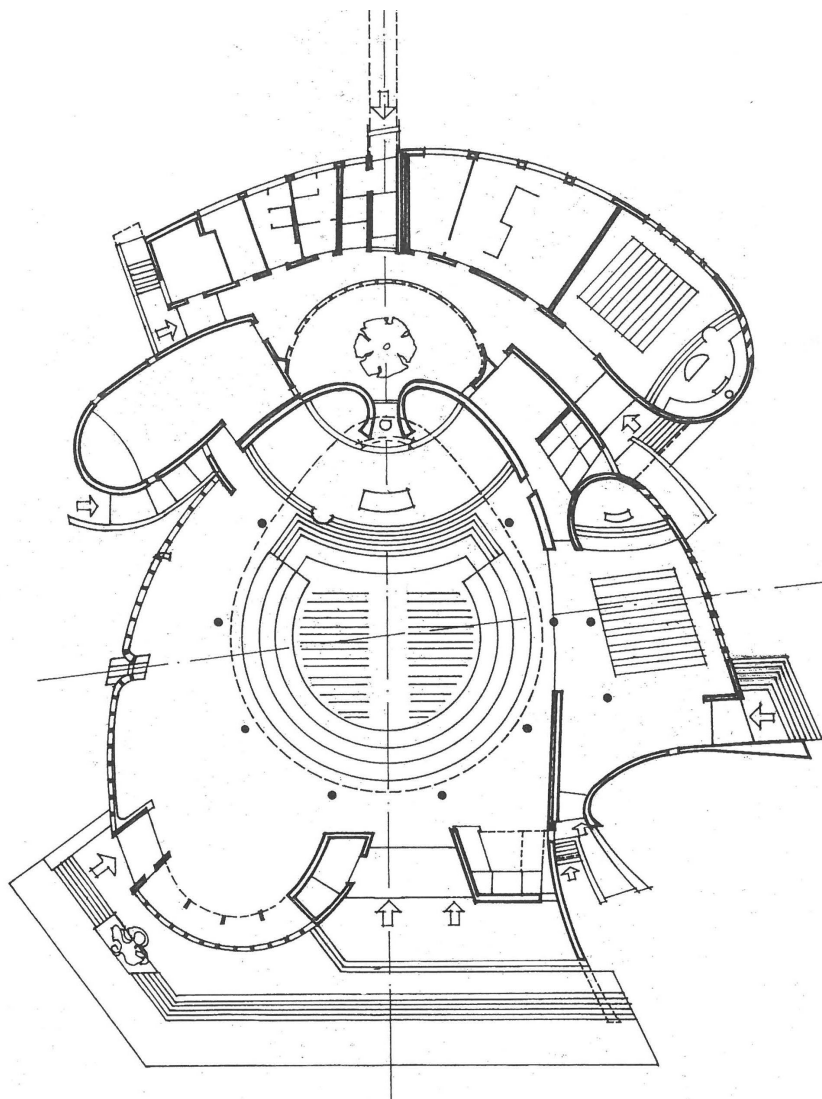
nakulum w prezbiterium, właśnie ono, jako nieobowiązkowy według odnowy liturgicznej obiekt strefy Liturgii Eucharystii, zajmuje w kościele w Knurowie miejsce szczególne. Jest nim zwieńczenie prezbiterium, które według OWMR w rozporządzeniu 271 staje się miejscem uprzywilejowanym dla posoborowej strefy przewodniczącego zgromadzenia liturgicznego – sedilii [1]. Oczywiście posoborowe tabernakulum może znaleźć swoje miejsce w prezbiterium, a gdy znajduje się w Knurowie na jego zwieńczeniu, akcentuje plastycznie liturgiczną samowystarczalność wznoszenia jednego ołtarza we wnętrzu posoborowym.

Istnieje to w zgodzie z OWMR, gdy w rozporządzeniu 262 nakazuje, aby w nowych kościołach budować jeden stały ołtarz przyporządkowany wnętrzu zdefiniowanemu posoborowo jako jednonawowe [1]. Według zarządzenia nr 91 w instrukcji *Inter Oecumenici* (1964) dotyczy to posoborowego ołtarza, który łatwo można obejść dookoła i odprawiać przy nim mszę świętą w języku ojczystym, twarzą do ludu [4]. Gdy na dodatkowy ołtarz, a nawet nie liczne dodatkowe ołtarze zezwala rozporządzenie 267 w OWMR, mówi się wówczas o kaplicy albo kaplicach oddzielonych w jakiś sposób od nawy kościoła [1]. Podobnie definiuje to Pontyfikat Rzymski w Obrzędzie poświęcenia kościoła i ołtarza (1977) w IV rozdziale w zarządzeniu nr 7 [5].

Profesor Adam Lisik wykorzystał aspekt koniecznej obecności tylko jednego ołtarza i tylko jednego tabernakulum we wnętrzu sakralnym do tego stopnia konsekwentnie, że ma to przełożenie na zastosowany formalistyczno-symboliczny język jego architektury. Demonstruje on centralistyczną poprawność formalno-liturgiczną. Pytanie badawcze dotyczy uświadomienia na zupełnie nowe posoborowe podejście do miejsca ekspozycji tabernakulum we współczesnym wnętrzu sakralnym. W kościele Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie, przy tak urozmaiconym rzucie i formie bryły, tabernakulum mogło zostać potraktowane jako element samodzielnej integracji przy mniej czytelnej współobecności ołtarza. On sam jako najważniejszy obiekt *sacrum* stanowi wystarczającą bazę do wyeksponowania nad nią zrealizowanej przewyższającej ją dominanty. Przy prezentowanej indywidualnej symbiozie treści artystycznych i liturgicznych *sacrum* w Knurowie jak najbardziej wskazane jest studium architektury tego kościoła.

Literatura i metodologia badawcza

Niniejszy artykuł, analizując architekturę kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie, uwierzytelnia aktualność posoborowej odnowy liturgicznej. Skoro Sobór Waty-

Rys. 2. Kościół w Knurowie. Plan przyziemia świątyni. Nawa kościoła (961 m²) flankowana otwartą ku niej kaplicą matki z dzieckiem (200 m²) oraz kaplicą pojedynką (110 m²) w pobliżu prezbiterium. Nieaktualna ekspozycja ambony w prezbiterium zwieńczonym aktualną ekspozycją tabernakulum, którego forma zastępuje wcześniejszą. Kaplica codziennych nabożeństw, kaplica kościoła tygodniowego (110 m²) związana z zespołem zakrystii, niepołączona bezpośrednio z nawą kościoła; źródło: rys. Adam Lisik [J. Nyga, *Architektura sakralna a ruch odnowy liturgicznej*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1990, il. 37]

kański II (1962–1965) zaakceptował postulat międzynarodowego ruchu liturgicznego z pierwszej połowy XX wieku dotyczące architektury sakralnej, nawiązuje do tego Konstytucja o Liturgii Świętej *Sacrosanctum Concilium* uchwalona 4 grudnia 1963 r. To soborowe dzieło, oddając szacunek tradycji liturgicznej Soboru Trydenckiego (1545–1563), uprawnia zarazem do szukania nowej rzeczywistości piękna sakralnego.

Artykuł 123 konstytucji przypomina o tym, że Kościół żadnego stylu nie uznawał jakby za własny. Według konstytucji sztuka naszej epoki oraz wszystkich narodów i regionów może się swobodnie rozwijać w kościele. Musi oczywiście spełniać wymóg prezentacji czci oraz szacunku w służbie świątyniom i obrzędem świętym [6]. Artykuł 124 uzupełnia to, wzywając biskupów, aby nie dopuszczali do kościołów, a także innych miejsc świętych dzieł artystów, które nie licują

z wiarą, dobrymi obyczajami oraz pobożnością chrześcijańską. Ten sam artykuł podkreśla, że wznoszone świątynie powinny ułatwiać wykonywanie czynności liturgicznych, co więcej, przyczyniać się do czynnego uczestnictwa wiernych [6].

Czytelną zgodność z konstytucją *Sacrosanctum Concilium* prezentuje stanowisko badawcze ks. prof. Henryka Nadrowskiego, autora książki *Sacrum czasoprzestrzeni* (wyd. Adam Marszałek, Toruń 2012), recenzenta monografii autorstwa prof. Adama Lisika pt. *Symbolika w architekturze sakralnej*. Książka ta, opublikowana w 2020 r. w Wydawnictwie Naukowym Śląsk w Katowicach, oprócz autorskich realizacji przedstawia stanowisko badawcze Adama Lisika, śląskiego architekta zamieszkałego w Chorzowie. Autor nawiązuje do swoich wcześniejszych monografii opublikowanych w Wydawnictwie Politechniki Śląskiej, tj. *Strukturalizm otwarty* (Gliwice 1991), *Architektura sakralna – Adam Lisik –*

projekty i realizacji (Gliwice 2010), *Symbolika w architekturze sakralnej* (Gliwice 2017). Ten temat prezentuje również artykuł prof. Adama Lisika *Autorska prezentacja obiektów sakralnych*, zawarty w publikacji *Świątynia jest święta* (Gliwice 2006) dokumentującej sympozjum w Gliwicach zorganizowane w dniu 28 listopada 2006 r., poświęcone architekturze i sztuce sakralnej.

Autor niniejszego artykułu prezentuje sakralne koncepcje architektoniczne prof. Adama Lisika w dwóch monografiach swojego autorstwa. Jest to *Prezbiterium w przestrzeni architektonicznej kościoła* (Katowice, wydawnictwo Śląsk, 2008) oraz *Scenografia i przestrzeń sakralna w architekturze – La scénographie et l'espace sacré dans l'architecture* (Opole, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, 2018).

Gdy stanowisko badawcze niniejszego artykułu jest wspólne co do obszaru *sacrum* z prof. Henrykiem Nadrowskim, należy powołać się na jego słowa opublikowane w artykule z 2005 r. pt. *Sztuki sakralnej szanse i zagrożenia*. Według ks. prof. Henryka Nadrowskiego budowla kościelna, a szczególnie jej wnętrze, powinna usposabiać do pogłębionych przeżyć, a nie kusić odbiorcę naskórkowymi emocjami albo estetyzacją. Według księdza stoi za tym eucharystyczna ranga budowli kościelnej, która powinna przywoływać wiernych do częstego uczestnictwa we mszy świętej, a następnie do nawiedzenia Jezusa w tabernakulum. Dla odbioru tej tajemnicy przez wiernych ciągle realnym zagrożeniem według Henryka Nadrowskiego jest skrajny indywidualizm, zarówno projektantów, jak i plastyków. Dlatego według niego powinno się liczyć dobro wspólne wierzących, wynikające z odpowiednio przemyślanego, dostosowanego programu teologicznego, liturgicznego oraz ikonograficznego konkretnego kościoła [7].

Niniejszy artykuł, traktując kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie jako bardzo indywidualną jednorazową interpretację przestrzeni sakralnej, nie dokonuje porównania knurowskiej realizacji z innymi obiektami sakralnymi jej autora czy realizacjami innych architektów. Uwzględnione w treści artykułu inne obiekty sakralne niż omawiany kościół w Knurowie służą zasadniczo właściwemu ukierunkowaniu na ocenę tylko tego jednego kościoła. Artykuł prezentuje uwarunkowania urbanistyczne i wykonawcze, ale głównie zajmuje się analizą syntezy formy oraz funkcji, która przy zastosowanej konstrukcji zdecydowała o strukturze zdefiniowanej jako obiekt o ekspresji formalnej liturgicznej dominanty sakralnej. Służy to uwierzytelnieniu stanowiska, które stwierdza, że kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie stanowi przykład prawidłowej interpretacji 123 i 124 artykułu Konstytucji o Liturgii Świętej.

Fot. 2. Kościół w Knurowie. Elewacja wejściowa do kościoła, początek głównej osi układu prowadzącej we wnętrzu do ołtarza

Knurów – nowe miejsce dla kościoła

Śląskie miasto Knurów położone w powiecie gliwickim egzystuje na prawach miejskich od 1933 r. Knurów stanowi najbardziej na północny zachód wysunięty ośrodek górniczy Rybnickiego Okręgu Węglowego. W latach 70. przed wybudowaniem nowego kościoła (1980–1986), po okresie powojennego silnego wzrostu ludności, powstało 25-tysięczne osiedle pozbawione swojej świątyni. W taki sposób ugruntowało się nowe miejsce dla kościoła, a liczba mieszkańców osiedla wpłynęła na jego standardy powierzchniowe [8].

Nieodwołalnie przy ograniczeniach terenowych, finansowych i ekonomiki użytkowania dane liczbowe programu pomniejszono o 30%. Ostateczny zrealizowany program powierzchni użytkowej obejmuje: probostwo – 450 m², zespół dydaktyczny przy układzie 6 salek katechetycznych – 600 m², zasadniczy układ sakralny kościoła – 961 m², kaplicę codziennych nabożeństw – 110 m², kaplicę „matki z dzieckiem” – 200 m² oraz kaplicę „pojednania” (spowiedzi) – 110 m². Wszystko to dokonuje się przy limicie powierzchniowym działki wynoszącym 0,8 ha dla kompleksu sakralnego o pełnym programie użytkowym zawierającym treści sakralne, dydaktyczne i mieszkalno-administracyjne o łącznej powierzchni całkowitej 2321 m² [8] (rys. 1.).

O powstaniu kościoła zdecydował w dniu 3 maja 1980 r. Naczelnik Miasta Knurowa

Rufin Szymała, zatwierdzając jego plan realizacyjny, jak również plebanii oraz zaplecza gospodarczego. To samo dotyczy zgody z 20 listopada 1980 r. na budowę kompleksu sakralnego, również autorstwa architekta Adama Lisika. Poświęcenie placu budowy w styczniu 1981 r. zdecydowało o rozpoczęciu budowy domu katechetycznego w 1982 r. Po dekreście z 3 listopada 1982 r. o powstaniu parafii Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie i poświęceniu w dniu 26 marca 1983 r. krypty przez bpa Herberta Bednorza w dniu 21 października 1984 r. obok wmurowania kamienia węgielnego i aktu erekcyjnego poświęcono kaplicę nabożeństw codziennych. 29 listopada 1986 r. to dzień, w którym bp Damian Zimoń poświęcił kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Stanowi on formę współintegrowaną z kompleksem plebanii oraz domu katechetycznego.

Kościół jest fragmentem układu przestrzennego założenia zbudowanego w sąsiedztwie istniejącej wysokiej zabudowy, fragmentarycznie jedenastokondygnacyjnych bloków. Stanowią one tło elewacji wejściowej do kościoła. Cechą tego krajobrazu jest kontrast formy, a nie skali. Zbudowana struktura podkreśla statyczność uformowania bryłowego zespołu mieszkalno-administracyjnego i katechetycznego. Dokonuje się to przy płynnym, harmonijnym wyniesieniu trzonu centralnej części kościoła. W konsekwencji dynamiczne narastanie struktury przestrzennej całego kompleksu, według autora koncepcji,

miało prezentować corbusierską zasadę „gry brył w świetle” [9].

Światło, bardzo wyraźne w knurowskim kościele, utożsamia się z każdym formalnym, symbolicznym i funkcjonalnym modelowaniem kubatury obiektu. Światło, wykorzystując synchronizację przebieg okiennych wertykalnych, horyzontalnych oraz ukośnych, dopełnia równowagę plastyczną tej złożonej struktury. Gdy podkreśla dylatacyjność powiązania konstrukcji dachowej z konstrukcją ścienną kościoła, staje się tym samym światłem, które podkreśla uelastycznienie ściany zbudowanej jako uregulowane symetrycznie pionowe rozwarstwienia. Przebiecia okienne służące dekoracyjności stanowią dopełnienie tego organicznego języka wprowadzającego promienie słoneczne do wnętrza. Gdy organizują one czytelność funkcjonalną wnętrza na urozmaiconym planie jego rzutu, stanowią współautorstwo przy modelowaniu malowniczej spokojnej atmosfery tej przestrzeni.

Uwarunkowania sytuacyjno- -krajobrazowe i urbanistyczne

Działka dotycząca zabudowy kompleksu kościelnego ma korzystne położenie względem drogi przelotowej z Gliwic do Rybnika, zapewniającej dobre powiązanie z centrum Knurowa. Wspomagają to istniejące ciągi komunikacji kołowej oraz piesze drogi osiedlowe. Dla piękna nowego *sacrum* obowiązkowe było uwzględnienie sytuacyjno-krajobrazowego znaczenia zróżnicowanej,

Fot. 3. Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Forma zewnętrzna świątyni jako architektoniczne zwieńczenie strefy Liturgii Eucharystii

istniejącej i projektowanej zabudowy mieszkaniowej o gabarytach od pięciu do jedenaśtu kondygnacji, następnie szkoły, nowego zespołu handlowo-usługowego, a także sąsiedztwa parku jordanowskiego [8].

Twórca nowej świątyni po przeanalizowaniu gruntu, dokonując analizy elementów zastanej struktury architektonicznej traktowanej kompleksowo, szukał harmonijnej transformacji krajobrazu służącej sferze kultowej [10]. Stoi za tym baza (osnowa) kompozycyjna założenia przebiegu ciągów pieszych o kierunkach północ – południe. Kierunek ten, stanowiąc – jak pisze autor koncepcji – układ wiążących relacji, znalazł odzwierciedlenie w strukturze osiowej sytuacji kompleksu sakralnego. Tak też oś podłużna stanowi strukturalny układ odniesienia dla orientacji elementów kompleksu, takich jak kościół i probostwo jako punktów statycznych, węzłowych oraz struktury zespołu dydaktycznego tworzącego nową syntezę. Oś poprzeczna łączy centrum handlowo-usługowe z kubaturą szkoły i zabudowy mieszkaniowej osiedla [8]. Przy podobnym ujawnieniu znaczenia struktury przestrzennej kościoła jako elementu stabilności oraz porządku zaowocowało tworzenie się wnętrza architektoniczno-krajobrazowych. Służy to transformacji krajobrazu naturalnego i kulturowego w sposób harmonijnie definiujący kościół jako architektoniczną dominantę w formie przestrzennej krajobrazu [8]. Czytelnym elementem tej dominanty jest elewacja wejściowa do świątyni (fot. 2.).

Budowa funkcjonalna układu

W przyjętej osiowej kompozycji struktury przestrzennej występują dwa komponenty statyczne: kościół i zespół mieszkalny plebanii. Położony peryferyjnie w stosunku do osi podstawowej kompozycji zespół dydaktyczny ma otwarcie kierunkowe oraz powiązania funkcjonalne z kaplicami kultowymi, w których realizowany jest również program dydaktyczny. Sprecyzowany program użytkowy kompleksu sakralnego, jak to określa autor koncepcji, wprowadził odpowiednie dane liczbowe kubaturowo-powierzchniowe dla kościoła, zespołu dydaktycznego i mieszkalnego [11].

Gdy elastyczna, kompozycyjnie płynna aranżacja zrealizowanego zespołu funkcjonalnego pozwala na zmienność użytkowego przeznaczenia składowych jej elementów kubaturowych, nie dotyczy to tego zasadniczego elementu, czyli nawy kościoła. Ten najważniejszy obszar o formie eliptycznej rzutu jednostronnie wybrzuszonej elipsy zapewnia uniwersalną możliwość umiejscowienia ołtarza w centrum geometrycznym planu. Definitywnie postawiono na układ podłużny, rozwiązanie dotyczące podłużnej osi kompozycyjnej zwieńczonej ołtarzem i tabernakulum, spinającej obszar strefy wiernych oraz strefy Liturgii Eucharystii. Wielkość nawy kościelnej, ujednocionej z prezbiterium w stosunku do powierzchni kaplic kultowych, jest wynikiem, jak pisze autor koncepcji, uwzględnienia

zmennych relacji okresowego szczytu świątecznego i codziennych funkcji liturgicznych. Zaprojektowane obok nawy kaplica matki z dzieckiem oraz kaplica pojednania mają bezpośrednie z nią połączenie. Kaplica kościoła tygodniowego została zaprojektowana jako bardziej autonomiczna, ale tak jak wszystkie kaplice kultowe może być włączona do wspólnego programu funkcjonalno-użytkowego [11] (rys. 2.).

Dla twórcy kościoła funkcja staje się najważniejszym nośnikiem treści potrzebnych do przestrzennej interpretacji symbolicznej demonstracji formy. Służy temu w aspekcie horyzontalnym ukształtowane jako tło prezbiterium, zdynamizowane pionową szczytną świetlną małe patio z zielenią. Jest ono otwarte wertykalnie ku niebu na zakończeniu osi podstawowej układu. Patio poprzedza na osi kościoła bezpośrednio istniejące już we wnętrzu tabernakulum, szafka przechowująca Eucharystię, stanowiąca tło oddzielone od niej na osi głównej układu ołtarza [9]. Oprócz tych dwóch obiektów prezbiterium istnieje tutaj również ambona, miejsce przewodniczącego zgromadzenia (sedilia) oraz chrzcielnica, której miejsce według projektu nie było powiązane ze strefą ołtarzową.

Oś podłużną jako podstawową układu definiuje również oś poprzeczna, której zakończenie według projektu miało wyznaczać usytuowanie chrzcielnicy poza strefą Liturgii Eucharystii. Działania projektowe związane z funkcją

chrzcielnicy pozwoliły na dopełnienie odpowiadającego jej fragmentu elewacji kompozycją w postaci tematycznego witrażu. Towarzyszy temu stworzenie zewnętrznego detalu architektonicznego służącego efektowi wody [8].

Gdy trzon korpusu nawy kościoła opasuje balkon przerwany pionową szczeliną świetlną tworzącą tło tabernakulum z przewyższającym go obrazem patronki kościoła, służy to ześrodkowaniu uwagi na centrum eucharystycznym. Dokonuje się to na zakończeniu osi podłużnej układu, a wertykalne formy organowe flankujące dwustronnie wspomnianą szczelinę i przewyższające dwustronnie zakończenia balkonu stanowią dopełnienie obrazu formalnej centralizacji kultu eucharystycznego. Po stronie zewnętrznej obiektu zakończenie osiowe przeradza się w formę charakterystycznego zwieńczenia przewyższającego tabernakulum, rzeźbiarskiej symbolicznej dominanty.

Dla autora niniejszego artykułu jest to forma przestrzenna symbolicznie wiążąca niebo z ziemią. Sakralnie odnajduje się w niej obecność krzyża Chrystusowego, podtrzymywanego przez transformację ścian do formy dwóch białych sukien ściennych strzełście naciągniętych ku niebu. Za taką czy inną interpretacją tego szczytu stoi architektura stanowiąca zwieńczenie zewnętrzne strefy eucharystycznej. Zwieńczenie mocno ją przewyższa, tworzy charakterystyczny symboliczny znak i akcent, najwyższy fragment świątyni manifestujący swoją obecność w panoramie miasta (fot. 3.).

Strukturalna budowa formy a układ liturgiczny

Autor koncepcji poszukiwał i odnalazł system konstrukcyjny zdolny konsekwentnie ukazać otwartość ujęć struktury architektonicznej o uformowaniu swobodnym, jak najbardziej podatnym na przekształcenia ilościowe i jakościowe. Zaprojektowane zwarte spójne uformowania zostały potraktowane wrażliwie przy istniejących uwarunkowaniach wynikających z mechaniki gruntu. Fakt posadowienia obiektu na gruncie o III kategorii odształceń napowierzchniowych przy całym kompleksie wpłynął głównie na zasadę kompozycji kościoła [8].

Oczywiście autor koncepcji starał się, aby uwarunkowania gruntowe nie przeszkodziły czytelności funkcjonalnej i formalnej – dwóm ważnym atrybutom w tej koncepcji. Baza jej planu to eliptycznie geometrycznie zwarty rzut przyziemia nawy głównej kościoła, który uzyskał poprzez przyłączanie koncentryczną przestrzeń ograniczoną murami zewnętrznymi. Organicznie poprzez rozsunięcia pomiędzy sobą kształtują z jednej strony wejścia do obiektu, a z drugiej są odpowiedzialne za płynną zróżnicowaną kompozycyjnie pseudorzeźbiarską formę całego obiektu.

Dotyczy to piękna architektonicznego o zewnętrznym odbiorze, odmiennym od

Fot. 4. Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Obraz organicznie zróżnicowanej kompozycji jako zespół kubatur współzależnych osłaniających wraz ze ścianami kurtynowymi trzon nawowy świątyni

Fot. 5. Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Ołtarz i tabernakulum, zwieńczenie prezbiterium, gdzie zastosowany materiał konstrukcyjny dla obiektów liturgicznych łącznie z amboną buduje koncentryczność układu

stabilizacji historycznych układów bazylikowych i halowych. Cała kompozycja kościoła jest strukturalnie płynna i falista. Ekspozycja detalu architektonicznego powiązanego z transparentą ścianą nie zagłusza w tym układzie znaczenia przegród zewnętrznych jako kurtyń, których układ tworzy kompozycję przestrzenną. Podkreśla ją nawowy trzon kościoła kompozycyjnie osłaniany przez kurtynowy układ ścian zewnętrznych kubatur współzależnych (fot. 4.).

Gdy ustrój nośny czytelnie zewnętrzny tworzą ściany zewnętrzne korpusu kościoła, to ustrój nośny kubaturowego trzonu tworzy

ciąg żelbetowych słupów biegnących po obwodzie eliptycznym rzutu nawy kościoła. Sztywność układu wiążącą element trzonu nawowego z kubaturami współzależnymi uzyskano w poziomie ław fundamentowych, w powiązaniu kaskadowo opadającego balkonu chóru i w poziomie stropu. Ławy fundamentowe o układzie promienisto-koncentrycznym, dodatkowo wzmocnione płytą żelbetową, tworzą przepoń konstrukcyjną dla struktury przestrzennej kościoła. Gdy dotyczy to centralnej nawowej części świątyni, przekryto ją wiotką powłoką o formie parabolicznej kratownicy. Zespół kaplic

Fot. 6. Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Wnętrze ukierunkowane na strefę Liturgii Eucharystii

stanowiący autonomiczne zdylatowane struktury przestrzenne ma przekrycia o formie stropów płytowo-żebrowych [8].

Autor koncepcji formalnej bryły kościoła zdecydował się na zebranie elementów kubaturowej kompozycji plastycznej prowokują-

cych wyobrażeń człowieka. Przy subiektywnych przemyśleniach i doświadczeniu Adama Lisika struktura architektoniczna formalnej kompozycji kościoła w Knurowie, jak sam autor wyjaśnia, może być tłumaczona jako wyobraźnia zaburzeń w życiu ludzkim,

jako wielka przenośnia przekształcenia materii w podejściu do samej idei. Podejście to, związane z zaplanowanym elementem transcendencji, budzi rozliczne asocjacje co do kształtowania struktury przestrzennej części prezbiterialnej, wyniesionej w formie równoległych płaszczyzn, będących symbolem kart życia splecionych u szczytu znakiem krzyża [8].

Takie strzeliste zwieńczenie oznajmia, że we wnętrzu współczesnego obiektu sakralnego, a dotyczy to w Knurowie nawy i kaplic bezpośrednio z nią połączonych, dozwala się na umiejscowienie tylko jednego tabernakulum. Wieczna lampka stanowi w tutajszym kościele jego specyficzne kompozycyjne dopełnienie.

W przypadku wnętrz posoborowych trzy obowiązkowe obiekty zapewniają liturgiczną funkcję strefy Liturgii Eucharystii. Są to: ołtarz stanowiący uprzywilejowane miejsce w kompozycji wnętrza (stół ciała i krwi Pańskiej), ambona (stół słowa Bożego) oraz miejsce przewodniczenia – miejsce błagania w imieniu ludu (sedilia) [12]. Właśnie ono w knurowskim kościele reprezentuje sześć krzesel zgrupowanych po trzy na zasadzie dwustronnego flankowania osi głównej układu. Jedno z nich, przewyższające oparciem inne, krzesło środkowe w grupie zorganizowanej na prawo wobec tabernakulum, odnajdywanej tak przy czołowym oglądzie

Fot. 7. Kościół Miłosierdzia Bożego w Gliwicach. Fasada wejściowa jako dominanta kompozycyjna układu sakralnego

Fot. 8. Katedra Chrystusa Króla w Katowicach (architekci: Z. Gawlik, F. Mączyński, 1927–1939, 1947–1955). Kaplica kościoła tygodniowego z funkcją tabernakulum świątyni (aranżacja arch. M. Król, 1973)

Fot. 9. Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa z 1957 r. w Katowicach, gruntownie przebudowany w 1999 roku (arch. arch. T. Czerwiński, J. Muszyński). Posoborowe prezbiterium prezentujące ambonę, ołtarz i tabernakulum oraz strefę przewodniczenia jako osiowe zwieńczenie układu sakralnego

ołtarza, należy do celebransa. Pięć niższych krzeseł należy do księży współcelebrujących i do służby liturgicznej. Charakterystyczne jest umiejscowienie ambony naprzeciwko jednej grupy trzech krzeseł, a pulpitu symetrycznie wobec osi głównej układu naprzeciwko drugiej grupy trzech krzeseł. To syntetyzujące scalenie strefy przewodniczenia, strefy błagania w imieniu ludu ze strefą stołu słowa Bożego jest charakterystyczne w tym wnętrzu. Umocnia ono siłę przekazu symetrii definiującej ołtarz poprzedzający zwieńczającą całość na wspólnej osi tabernakulum jako centrum kompozycyjne kościoła (fot. 5.).

Atrium zlokalizowane za pionową szczeliną świetlną prezbiterium jako mała wyspa zieleni stanowi szczególnie przestrzenne tło dla symbiozy ołtarza i tabernakulum [11]. W konsekwencji strefa Liturgii Eucharystii staje się wewnętrzną wyspą. Poprzedza na osi głównej układu otwartą ku niebu wyspę patia, wyraźnie poświadczając, że podobnie jak jedno tabernakulum przewyższone jednym zewnętrznym szczytem, jeden jedyny ołtarz jest wystarczający w tym wnętrzu o syntezie nawy i dwóch kaplic z nią związanych.

Towarzyszy temu zastosowanie otwartych ujęć w budowie koncepcji układu, decydujących obok języka symbolicznego o warto-

ściach emocjonalnych i walorach wnętrza. Są one odpowiedzialne za kreowanie klimatu wspólnoty ukierunkowanej na ołtarz przy zapewnieniu możliwości medytacji i skupienia się (fot. 6.).

Wnętrze scala forma zewnętrzna świątyni, gdy najwyższy jej fragment, symboliczna dominanta architektonicznego zwieńczenia obiektu sakralnego, znajduje swoje miejsce nad prezbiterium, a nie nad przedścionkiem głównego osiowego wejścia do kościoła. To ostatnie rozwiązanie występuje często w obiektach zaprojektowanych przez Adama Lisika. Można w tym miejscu wyróżnić kościół Miłosierdzia Bożego w Czechowicach-Ligota-Miliardowice (1983–1988), kościół św. Pawła Apostoła w Dąbrowie Górniczej (1989), kościół św. Michała Archanioła w Świdniku (współpraca: Elżbieta Widziszowska, 2006) i kościół Miłosierdzia Bożego w Gliwicach (2003–2015) (fot. 7.).

Ten znany historycznie aspekt podkreślenia strefy wejściowej do kościoła jako zwieńczenia kompozycyjnego o formie szczytu fasadowego nie istnieje w Knurowie. W kościele Matki Bożej Częstochowskiej elementem wiążącym całość kompozycyjną formy sakralnej jest strzeliste wertykalne zwieńczenie nad prezbiterium, stanowiące przeciwwagę kompozycyjną do czytelnie niższej w całym układzie formy strefy wejściowej do kościoła.

Wnioski

Koncepcja kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie nie nawiązuje do idei posoborowej odnowy liturgicznej, która dotyczy propozycji słusznego funkcjonalnie umiejscowienia tabernakulum w przeznaczony do tego celu kaplicy. Charakterystycznym przykładem podobnej aranżacji jest kaplica Najświętszego Sakramentu, przystosowana do funkcji kaplicy kościoła tygodniowego w Katedrze Chrystusa Króla w Katowicach. Sam kościół autorstwa Zygmunta Gawlika i Franciszka Mączyńskiego był wznoszony dwuetapowo w latach 1927–1939 oraz 1947–1955, ale problem dotyczy realizacji aranżacji wnętrza z 1973 r. autorstwa prof. Mieczysława Króla (fot. 8.).

Koncepcja knurowskiego kościoła nie uwzględnia posoborowego zalecenia co do propozycji umiejscowienia miejsca przewodniczenia w prezbiterium na zakończeniu głównej osi kompozycji układu. W konsekwencji nieobowiązkowy według posoborowej odnowy obiekt strefy Liturgii Eucharystii jak tabernakulum zajmuje w knurowskim kościele miejsce uprzywilejowane w stosunku do obowiązkowej w prezbiterium strefy siedzeń przewodniczącego. Oczywiście tabernakulum, gdy zostanie umiejscowione w prezbiterium, obecnie może się znaleźć w którejkolwiek jego strefie. Prezentuje to koncepcja kościoła

Fot. 10. Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie. Tabernakulum potraktowane w sposób szczególny, zamontowane w transparentnej wnęce na osiowym zwieńczeniu prezbiterium

Najświętszego Serca Pana Jezusa z 1957 r. w Katowicach, gruntownie przebudowanego w 1999 r. według projektu Tadeusza Czerwińskiego i Jana Muszyńskiego, podkreślająca obecność miejsca przewodniczenia zgromadzenia liturgicznego, sedilia, na zakończeniu głównej osi układu sakralnego (fot. 9).

Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie zaświadcza, że architektura sakralna ze szczególnym uwzględnieniem wnętrza powinna usposabiać do pogłębienia przeżyć religijnych. Zrealizowany obiekt manifestuje formalnie eucharystyczną rangę budowli kościelnej. Dotyczy to małego obiektu, tabernakulum, gdy sposób jego plastycznego wyróżnienia jako zwieńczenie wnętrza wpływa na sposób wyróżnienia wielkiego obiektu, powłoki dachowej parabolicznej kratownicy, nakrywającej właśnie to wnętrze. Służy to plastycznej manifestacji centralizacji kultu Eucharystii, gdy istnieje ona w zgodzie z Vaticanum II (1962–1965) co do uszanowania założeń Soboru Trydenckiego (1545–1563) związanych z obecnością tabernakulum na zakończeniu głównej osi kompozycyjnej świątyni (fot. 10.).

Architektoniczna forma kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie udowadnia, jak dalece przy wrażliwym intelekcie twórczym architekta jesteśmy w stanie jako projektanci *sacrum* wykorzystać posoborowe przepisy Kościoła dotyczące odnowy liturgicznej do zrealizowania swoich wyjątkowych koncepcji. Świątynia w Knurowie przy jej organicznej różnorodności jest ukierunkowaniem na ekspresję wymowy architektury sakralnej, gdy jej symbolika wynika ze sposobu przekrycia kubatury sakralnej, a nie formy fasady kreującej strefę wejściową.

Przyczyniło się to do faktu, że przy uszanowaniu obrazu Kościoła traktowanego jako „dom Boży” prof. Adam Lisik zaprojektował go architektonicznie jako „dom wspólnoty wierzących” – *domus ecclesiae*. Dla twórcy tego kościoła celem było kreowanie przestrzeni służącej modlącej się wspólnocie, wydzielonej formalnie od świata przy jednoczesnej z nim współzależności, wspólnocie przystosowanej do oglądu zmysłami rzeczy duchowo-wewnętrznych.

Bibliografia

- [1] Św. Kongregacja Kultu Bożego, Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego OWMR, Stolica Apostolska, Rzym 1975.
- [2] Św. Kongregacja Obrzędów, Instrukcja Eucharisticum Misterium, Stolica Apostolska, Rzym 25.05.1967, nr 52.
- [3] Konstytucja Apostolska, Kodeks Prawa Kanonicznego KPK, Stolica Apostolska, Rzym 1983, kan. 940.
- [4] Św. Kongregacja Obrzędów, Instrukcja Inter Oecumenici, Stolica Apostolska, Rzym 1964, nr 91.
- [5] Pontyfikat Rzymski, Obrzęd poświęcenia kościoła i ołtarza, Stolica Apostolska, Rzym 1977, Rozdział IV, nr 7.
- [6] Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii Świętej Sacrosanctum Concilium, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986, s. 95–96.
- [7] H. Nadrowski, Sztuki sakralnej szanse i zagrożenia, 2005, Teologia i człowiek, nr 6, s. 105–137.
- [8] A. Lisik, Strukturalizm otwarty („Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej”, zeszyt 17), Dział Wydawnictw Politechniki Śląskiej, Gliwice 1991.
- [9] A. Lisik, Autorska prezentacja obiektów sakralnych, 2006, Świątynia jest święta (Symposium poświęcone architekturze i sztuce sakralnej, Gliwice – 28 X 2006), s. 75–92.
- [10] A. Lisik, Architektura sakralna. Projekty i realizacje, Monografia 243, Dział Wydawnictw Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010, s. 45.
- [11] A. Lisik, Symbolika w architekturze sakralnej, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2017.
- [12] M.E. Rosier-Siedlecka, Posoborowa architektura sakralna, Wydawnictwo KUL, Lublin 1979, s. 222.

DOI: 10.5604/01.3001.0016.0561

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA

Bogdan Mirosław, 2022, Architektoniczna dominanta sakralna kościoła Matki Bożej Częstochowskiej w Knurowie, „Builder” 11 (304). DOI: 10.5604/01.3001.0016.0561

Streszczenie: Artykuł przedstawia obraz posoborowej architektury sakralnej kościoła Matki Bożej Częstochowskiej wzniesionego jednocześnie z kompleksem sakralnym w Knurowie w latach 1980–1986 według projektu prof. arch. Adama Lisika. Metodyka badawcza prezentowana w artykule oprócz ustawodawstwa kościelnego głównie uwzględnia publikacje autora koncepcji knurowskiego kościoła. Nawiązując do aspektu historycznego i definiując Knurów jako nowe miejsce dla parafii oraz jej kościoła, prezentuje się uwarunkowania strukturalno-krajobrazowe oraz urbanistyczne działki związanej z nowym obiektem. Artykuł ma na względzie uwarunkowania wykonawcze, techniczne i liturgiczne posoborowe. Opisuje architektoniczny język funkcjonalny, a także formalny wzniesionej świątyni. Definiuje ją jako architektoniczną dominantę, której kompozycja plastyczna wyraża ekspresyjnie centralizację kultu eucharystii. Artykuł definiuje obraz uszanowania tradycji, języka symbolicznego i szlachetny formalizm architektury służącej przekazowi treści liturgicznych.

Słowa kluczowe: odnowa liturgiczna, tabernakulum, funkcja, konstrukcja

Abstract: THE DOMINANT ARCHITECTURAL SACRUM OF THE CHURCH OF OUR LADY IN CZĘSTOCHOWA IN KNURÓW. The article presents a picture of the post-conciliar sacred architecture of the Church of Our Lady of Częstochowa erected together with the sacred complex in Knurów in 1980–1986 according to the design of Prof. arch. Adam Lisik. The research methodology presented in the article, apart from church legislation, mainly takes into account the publications of the Author of the concept of the church in Knurów. Referring to the historical aspect and defining Knurów as a new place for the parish and its church, the structural, landscape and urban conditions of the plot related to the new facility will be presented. The article has performance, technical and post-conciliar liturgical conditions. It describes the functional and formal architectural language of the erected temple. He defines it as an architectural dominant whose artistic composition expressively expresses the centralization of the worship of the Eucharist. The article defines the image of respect for tradition, symbolic language and noble formal architecture serving the transmission of liturgical content.

Keywords: liturgical renewal, tabernacle, function, structure